

ДЕФІНІЦІЯ “САМОСТІЙНІСТЬ” ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ТА ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Статтю присвячено виявленню підходів до розкриття суті поняття “самостійність” у довідковій, педагогічній та психологічній літературі, з’ясуванню змістового наповнення визначеної дефініції, характеристики її різновидів.

Ключові слова: самостійність, якість, різновиди, особистість.

Потреба розбудови громадянського суспільства в Україні зумовила трансформаційні зміни не лише соціально-економічної сфери, але й системи цінностей. Сьогодні загальновідомо, що статус і авторитет особистості в суспільстві значною мірою визначається рівнем сформованості в неї такої інтегральної якості, як самостійність. З огляду на це, у Законі “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про вищу освіту”, Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) акцентується увага на необхідності виховання особистості, здатної висловлювати власні судження, здійснювати вибір, приймати обдумані й виважені рішення, брати на себе відповідальність, формувати стратегію власної життєдіяльності тощо.

Вивчення стану наукової розробки проблеми засвідчує, що основна увага дослідників зосереджується переважно навколо висвітлення питань пізнавальної (розумової) самостійності учнівської та студентської молоді. У цьому контексті визначена проблема представлена досить широким спектром напрямів:

– педагогічні аспекти формування пізнавальної самостійності (Л. Арістова, М. Данилов, В. Лозова, Л. Онищук, Н. Половнікова, О. Савченко, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.);

– психологічні аспекти самостійності як складової пізнавальної діяльності (І. Бех, Л. Виготський, П. Гальперін, М. Гриньова, С. Рубінштейн, Н. Талізїна та ін.);

– сутність самостійної роботи, її наукові, теоретичні, методичні засади (С. Гончаренко, І. Зимня, І. Зязюн, Б. Йосипов, Л. Кірсанова, В. Козаков, О. Пехота, П. Підкасистий, М. Поташник та ін.).

Водночас названі дослідники демонструють односторонність підходів до визначення самого змісту поняття “самостійність”, що є особистісною інтегрованою категорією.

Мета статті – узагальнити існуючі підходи до визначення суті дефініції “самостійність” у психолого-педагогічній літературі та її змістового наповнення.

Результати наукового пошуку засвідчили, що у психолого-педагогічних дослідженнях поняття “самостійність” визначається як “здатність діяти відносно незалежно, ізольовано від інших, без зовнішньої допомоги” (Л. Виготський), “не так як усі” (Л. Божович), зберігаючи власну позицію, незважаючи на зміну умов (А. Латинцева), ініціативно (Ю. Янотовська).

Згідно з “Новим тлумачним словником української мови” [6] “самостійність” трактується як властивість і стан, уміння діяти без сторонньої допомоги, самостійна дія. Водночас, для з’ясування суті терміна “самостійний”, що є характеристикою людини, людської діяльності, вживаються такі синоніми: вільний, незалежний, рішучий, ініціативний, здатний діяти сам, не підлеглий комусь тощо.

Із зазначених тлумачень слова “самостійність” випливає її належність до вольової сфери особистості, яка характеризує останню, насамперед, з погляду наявності чи відсутності в її діях вольових зусиль. З огляду на це, психологічний словник [8] подає дефініцію “самостійність” як узагальнену властивість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці, почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку. При цьому наголошується, що названа властивість перебуває у тісному взаємозв’язку з інтелектуальною, вольовою й почуттєвою сферами особистості. Останній є обов’язково двобічним: 1) розвиток мислительних і емоційно-вольових процесів виступає необхідною передумовою самостійних суджень і дій; 2) судження і дії, що виникають в ході самостійної діяльності, зміцнюють і формують здатність не лише свідомо приймати вмотивовані дії, а й досягати успішного виконання прийнятих рішень усупереч можливим ускладненням.

В “Українському педагогічному словнику” за редакцією С. Гончаренка категорія “самостійність” визначається як одна з властивостей особистості, яка характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, – ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв’язками з іншими людьми, які складаються в процесі діяльності [3, с. 297].

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дає змогу констатувати, що складність і багатогранність дефініції “самостійність” зумовили різні підходи до визначення її суті серед провідних педагогів-науковців, психологів, учителів-практиків. В узагальненому вигляді їх можна подати так:

- вольова властивість особистості, здатність систематизувати, планувати, регулювати й активно здійснювати власну діяльність без постійного керівництва та практичної допомоги ззовні (К. Платонов);
- найважливіша умова розвитку особистості (Є. Голант);
- спроможність суб’єкта діяти без сторонньої допомоги (Л. Аристова);
- свідомо умотивованість дій та їх обґрунтованість без сторонніх впливів і навіювань, прагнення й здатність чинити відповідно до своїх особистих переконань (С. Рубінштейн);
- незалежність, здатність і прагнення людини до здійснення дій або вчинків без допомоги інших, відповідно до умов, що об’єктивно змінюються (Л. Жарова);

- здатність того, хто навчається, спрямовувати власну діяльність – організаційно-технічну, пізнавальну, практичну (Р. Іванов);
- риса особистості, яка забезпечує вибір і реалізацію певного способу вирішення завдання (А. Леонт'єв);
- показник активності, спрямованості до самостійного пошуку (Г. Щукіна);
- якість розуму, необхідна умова мисленевої діяльності (Н. Менчинська).

Приклади наведених визначень дають підстави для висновку, що, незважаючи на різноплановість підходів учених до характеристики дефініції “самостійність”, більшість з них доходить спільної думки щодо такої її складової, як готовність особистості до діяльності й активного прояву цієї готовності. Отже, самостійність особистості, насамперед, виявляється в здатності особистості з власної ініціативи організувати діяльність, ставити мету, а за потреби, вносити в поведінку зміни. Самостійна особистість не чекає підказок, указівок, вона активно обстоює власні погляди, здатна виступити організатором і повести за собою для реалізації поставленої мети.

Крім того, у більшості визначень сутність поняття “самостійність” розкривається через взаємозв'язок з іншими вольовими рисами особистості – рішучістю, наполегливістю, відповідальністю, організованістю, ініціативністю, упевненості в собі, самоконтролем, що дає підстави розглядати її як інтегровану якість особистості, формування якої є складним процесом.

Вищезазначене дало нам змогу розглядати самостійність як інтегровану якість особистості, що виявляється в здатності людини виконувати певні дії чи комплекс дій без сторонньої допомоги, керуючись лише власним досвідом. Як вольова риса особистості вона проявляється вже у дошкільнят, однак мотиви її прояву в різному віці мають суттєві відмінності.

У процесі наукового пошуку виявлено, що серед різновидів самостійності вивчалася здебільшого специфіка розумової (пізнавальної) самостійності як якості особистості, що виявляється саме в процесі навчання. Тривалий час ця якість зводилася переважно до розвитку самостійного мислення. Однак спеціальні дослідження (М. Данилов, І. Лернер, В. Лозова, Н. Половнікова, О. Савченко, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.) довели неповноту й однобічність такого розуміння, оскільки пошук особистістю нових знань, способів дій не можна звести лише до самостійних зусиль мислення. Пізнавальна самостійність відображається в потребах, прагненнях до пізнання і в реалізації цих потреб, незважаючи на труднощі, що виникають і долаються вольовими зусиллями. З огляду на це, в сучасній психолого-педагогічній літературі [4; 5; 7; 10] пізнавальна самостійність розглядається як інтегрована якість, що характеризується готовністю особистості власними зусиллями визначати проблему й мету своєї діяльності, знаходити способи вирішення окремих завдань, опановувати нові знання за допомогою раціональних способів розумової діяльності, творчо використовувати

раніше набуті знання в нестандартних ситуаціях, проявляти активність та ініціативність у пізнавальній діяльності.

Серед шляхів її формування пропонуються такі:

- організація самостійних робіт, підбір і розв'язання навчальних завдань (Е. Голант, Б. Єсіпов, В. Майборода, М. Скаткін та ін.);
- використання узагальнених завдань, що становлять орієнтовну основу діяльності (П. Гальперін, Н. Талізін);
- навчання елементам методологічних знань (І. Лернер, П. Підкасистий);
- розвиток самоконтролю навчальної діяльності (Л. Рувинський);
- уведення завдань пошукового й творчого характеру (В. Лозова, Г. Щукіна).

Водночас у науковому просторі триває вивчення й інших видів самостійності. Зокрема, К. Пашивкіна пропонує розглядати самостійність як особистісну якість у трьох вимірах, тобто змістовну, організаційну й професійну. Змістовна самостійність виявляється у здатності особистості приймати на певному рівні виважені рішення без будь-якої допомоги. Організаційна самостійність передбачає вміння організовувати власну самостійну роботу з реалізації поставленого завдання. Професійна ж самостійність убачається в здатності орієнтуватися у вимогах спеціальності, вмінні самостійно планувати, виконувати та контролювати професійні дії, займатися самоосвітою. За таких умов вона стає звичною формою поведінки й набуває рис стійкої професійної якості.

Висновки. Отже, огляд довідкової та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дає підстави для висновку, що “самостійність” – це інтегрована якість особистості, що виявляється в здатності людини використовувати певні дії чи комплекс дій без сторонньої допомоги, керуючись лише власним досвідом. Її формування є складним процесом, оскільки вимагає розвиненості інших морально-вольових якостей, таких як рішучість, наполегливість, критичність, ініціативність, відповідальність тощо. Серед різновидів самостійності вирізняють: пізнавальну, організаційну, змістовну, професійну.

Перспективним видається дослідження умов, способів виховання самостійності як морально-вольової якості у різних видах діяльності.

Список використаної літератури

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собр. соч. : в 6 т. / Л.С. Выготский. – М., 1983. – Т. 2. – С. 123–128.
2. Голант Е.А. Некоторые принципиальные вопросы развития самостоятельности школьников / Е.А. Голант // Ученые записки ЛГПИ. – 1944. – 115 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения / М.А. Данилов // Сов. педагогика. – 1961. – № 8.
5. Махмутов М.И. Развитие познавательной активности и самостоятельности школьника / М.И. Махмутов. – Казань, 1963. – 105 с.

6. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – К. : Аконт, 2008. – Т. 3. – С. 238.

7. Половникова Н.А. Вопросы развития познавательной активности и самостоятельности школьников : учеб. записки / Н.А. Половникова. – Казань : Татар. книж. изд-во, 1968. – 203 с.

8. Психологический словарь / [под ред. В.П. Заиченко, Б.Г. Мещерякова]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Педагогика-Пресс, 1998. – 440 с.

9. Шандриков В.Д. Философия образования и образовательные политики=Philosophy of education and educational policies / В.Д. Шандриков. – М. : Логос, 1993. – 181 с.

10. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г.И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 168 с.

Коваленко А.А. Дефиниция “самостоятельность” как психологическая и педагогическая категория

Статья посвящена выявлению подходов к раскрытию сущности понятия “самостоятельность” в справочной, педагогической и психологической литературе, определению содержательного наполнения этой дефиниции, характеристике ее разновидностей.

Ключевые слова: самостоятельность, качество, разновидности, личность.

Kovalenko A. The definition of “independence” as a psychological and educational category

The article is devoted to the identification of approaches to disclosure the concept of “independence” in the reference, pedagogical and psychological literature, to defining the concept of this definition, characterization of it’s varieties.

Key words: independence, quality, variety, personality.